

I

Rusland

INLEIDING

Tot 2012 vertrok iedere avond om 19.01 uur vanaf het Centraal Station in Amsterdam de rechtstreekse trein naar Moskou. Dat was het begin van een treinreis van zo'n 36 uur via Berlijn, Warschau en Minsk naar het Beloroesskajastation in Moskou. Wanneer je de wagon in stapte, kwam je al in Russische sferen terecht met cyrillische opschriften (en de bijbehorende taalbarrière), de vergane glorie van houten lambrisering, een gezellig pruttelende samowaar en natuurlijk de *provodnitsa*, de strenge Russische conductrice, die waakte over het wel en wee van de reizigers in de wagon. De reis voerde vervolgens over de Noord-Duitse Laagvlakte, door de eindeloze bossen van Polen en Belarus, en over het Russisch Laagland.

Nog altijd is het meest opmerkelijke punt van een treinreis naar Rusland de Belarussische grens. Niet omdat er aan de Poolse kant voor het eerst sinds het begin van de reis douaniers aan boord komen en het ook echt voelt alsof je een grens oversteekt. En ook niet omdat hun grondige controle van alle paspoorten door hun Belarussische collega's aan de overkant van de grensrivier de Boeg nog eens dunnetjes wordt overgedaan in een decor van prikkeldraad en wachttorens. Nee, de grensovergang is bijzonder omdat op het station van Brest alle wagons een voor een worden voorzien van nieuwe wielen.

In een loods worden alle wagons omhooggetakeld. De draaistellen met Europese spoorbreedte worden weggerold en vervangen door draaistellen met Russische spoorbreedte. Tijdens de bouw van de eerste spoorwegen in de negentiende eeuw kozen de Russische ingenieurs ervoor om

de Russische spoorwegen vijf voet breed maken (1524 mm) in plaats van de in Europa gebruikelijke vier voet en achtenhalve inch (1435 mm). Het kleine verschil van 89 mm was een strategische keuze. De veldtocht die Napoleon in 1812 in Moskou bracht, lag nog vers in het geheugen van de Russische tsaren, die vastbesloten waren te voorkomen dat de modernste techniek van dat moment – de trein – gebruikt kon worden voor een volgende inval.

De tijdroevende klus duurt zo'n twee tot drie uur en markeert op een duidelijke manier de grens tussen de Europese Unie en de Russische invloedssfeer, temeer omdat de Pools-Belarussische grens meteen de laatste grens is die wordt gecontroleerd. Nadat de reis is voortgezet, komen er verder geen douaniers meer aan boord. De grens met Rusland wordt in het holst van de nacht zonder verder oponthoud gepasseerd, wat tekenend is voor de innige relatie tussen Moskou en Minsk.

In 1941 bleek het verschil in spoorbreedte maar weinig uit te maken voor Operatie Barbarossa, de Duitse invasie in Rusland. Maar het is wel een tastbaar voorbeeld van de Russische angst voor invallen. En die angst gaat veel verder terug dan de veldtocht van Napoleon. Veel Ruslandkenners zeggen dat deze angst een intrinsiek onderdeel is van de Russische cultuur. In ieder geval wordt die al eeuwenlang uitgebuit door de Russische machthebbers. De angst voor invallen vindt zijn oorsprong in de geografie van Rusland.

RUSLAND ALS HARTLAND

De negentiende-eeuwse Britse geograaf en politicus Halford John Mackinder was een van de eersten die wees op het belang van de geografie van Rusland voor het Russische denken en doen. Mackinder wordt wel gezien als de vader van de geopolitiek, de studie die de invloed van geografie op de politiek onderzoekt. In 1904 publiceerde hij het beroemd geworden artikel 'The Geographical Pivot of History'. Daarin zette Mackinder zijn 'hartlandtheorie' uiteen en bestempelde hij Rusland tot de geografische spil van de wereldgeschiedenis.

Mackinder hanteerde een wereldindeling in drie verschillende landmassa's. De grootste, het 'wereldeiland', omvatte Europa, Azië en

Afrika. Verreweg het grootste deel van de wereldbevolking leefde op het wereldeiland en het was ook het rijkst aan grondstoffen. Aan de rand van het wereldeiland zag Mackinder twee 'buitengaats eilanden': het Verenigd Koninkrijk en Japan. Achter de wereldzeeën lagen tot slot de 'afgelegen eilanden': Noord- en Zuid-Amerika en Australië. Wie de controle over het wereldeiland en zijn rijkdommen in handen kreeg, zou volgens Mackinder de onbetwiste wereldmacht worden.

In de tijd dat zijn boek verscheen vervulde het Verenigd Koninkrijk als maritieme mogendheid nog de rol van onbetwiste wereldmacht, maar Mackinder waarschuwde voor de vergankelijkheid van de Britse heerschappij. Technologische ontwikkelingen – vooral spoorlijnen – zorgden er volgens hem voor dat continentale machten op het 'wereldeiland' een sterke positie konden verwerven. Rusland was volgens Mackinder vanwege de centrale ligging op het Euraziatische continent als 'hartland' de aangewezen wereldmacht voor de nabije toekomst. De poort naar de wereldmacht was echter nog gesloten en het slot werd gevormd door Oost-Europa.

In de twintigste eeuw wisten de Russen het slot open te breken en Oost-Europa te controleren. Hoewel de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog de strijd aanging met de Verenigde Staten om de onbetwiste wereldheerschappij, is de voorspelling van Mackinder vooralsnog niet uitgekomen. Er zijn ook grote kanttekeningen te plaatsen bij zijn hartlandtheorie, maar de kern daarvan geeft wel inzicht in de drijfveren van het Russische imperialisme en de daaruit resulterende verwickelingen aan de Europese oostgrens door de eeuwen heen. Zoals gezegd speelde geografie daarbij volgens Mackinder een bepalende rol.

Volgens Mackinder zijn continentale machten door een gebrek aan natuurlijke grenzen van nature onzeker. Dit geldt in het bijzonder voor Rusland. Waar bij andere landen de grenzen worden gevormd door bergen, rivieren en zeeën wordt de kern van Rusland gevormd door een grote grasvlakte. Het steppegebied loopt in onregelmatig gevormde banden van de Donaudelta en de Hongaarse poesta via Oekraïne en het noorden van de Kaukasus tot aan Mantsjoerije in China. Ten noorden van de steppe is er de taiga: ondoordringbare naaldbossen van de Oostzee tot aan de Stille Oceaan. De enige natuurlijke grens van Rusland

wordt gevormd door de Noordelijke IJszee en de boomloze bevroren toendra in het barre noorden. De woestijnen en bergketens aan de zuidgrens zijn poreuzer van karakter.

Doordat natuurlijke grenzen ontbreken, was het steppegebied vanaf de vroegste geschiedenis van Rusland geschikter voor een nomadisch bestaan dan voor een sedentaire levenswijze. Het landklimaat, met lange winters en droge hete zomers, en daardoor een kort akkerbouwseizoen, zorgde er samen met de beperkte beschikbaarheid van water voor dat landbouw veelal alleen voorkwam bij de bossen en rivieren aan de randen van de eindeloze steppen. Die steppen waren wel uitermate geschikt voor kuddes grazers. Er viel genoeg regen om het gras groen en sappig te houden en er waren maar weinig natuurlijke barrières die het rondtrekken in de weg stonden. Zelfs de bergketens aan de zuidelijke rand van de steppe waren niet te steil, waardoor er tot grote hoogte kon worden gegraasd.

De nomadische volken, voor hun dagelijks leven aangewezen op hun paarden, waren militair in het voordeel ten opzichte van de landbouwers aan de randen van de steppen. De uitvinding van de handzame en tegelijkertijd krachtige composietboog, de stijgbeugel en het zadel zorgden ervoor dat de nomaden vaak als winnaars uit de strijd kwamen bij een confrontatie met de landbouwers. Pas na de uitvinding van het buskruit kwam er een einde aan de militaire superioriteit van de nomadische cavalerie.

De eerste Russen waren landbouwers en (pels)jagers. Hun naam danken ze aan de Roes, een van de Scandinavische stammen die zich rond de zesde eeuw vermengden met Slavische stammen in het stroomgebied van de Westelijke Dvina, de Dnjestr en de Dnjepr, ruwweg het huidige Belarus en Oekraïne. Langzaam trokken zij steeds verder de steppe op. Dat ging niet zonder slag of stoot. Bij tijd en wijle werden de Russen weer door verschillende nomadische volken teruggedreven naar de bossen. De kolonisatie van de steppe kende als het ware een natuurlijk verloop, met eb en vloed.

PAX MONGOLICA

Het duurde eeuwen voordat de Russen erin slaagden om deze beweging te stoppen. Volgens de twaalfde-eeuwse *Nestorkroniek* was het hoofdmans Rurik die de verschillende stammen in 862 voor het eerst wist te verenigen. Hij werd de eerste vorst van de Rurik-dynastie, die tot 1598 over Rusland zou heersen. Onder Ruriks opvolger Oleg de Wijze ontstond een stabiele staat. Oleg riep Kyiv uit tot hoofdstad en stichtte daarmee het Kievse Rijk, ook wel Kiev-Roes genoemd. Dat rijk strekt zich op zijn hoogtepunt uit van de Witte Zee in het noorden tot de Zwarte Zee in het zuiden. Het Kievse Rijk beleefde zijn grootste bloei onder Vladimir de Heilige, die zich in 988 tot het orthodox-christelijke geloof bekeerde, en Jaroslav de Wijze, maar raakte verzwakt door politieke twisten en delfde uiteindelijk in 1240 het onderspit tegen de Mongolen.

Tussen 1236 en 1240 had de beruchte Mongoolse Gouden Horde, 35.000 boogschutters te paard onder leiding van Batu Khan, vier jaar lang huisgehouden in het Kievse Rijk. Russische steden die zich niet vrijwillig hadden onderworpen, waren met de grond gelijk gemaakt. Het levendige economische centrum Kyiv werd een spookstad. Alleen de in het bosrijke en onvruchtbare noorden gelegen steden Novgorod en Pskov bleef dit treurige lot bespaard. De Gouden Horde trok verder naar Hongarije en Polen, richtte ook daar grote verwoestingen aan en wist gezamenlijke Hongaars-Oostenrijkse en Pools-Duitse legers te verslaan in veldslagen bij Mohi en Legnica.

De verovering van middeleeuws Europa leek aanstaande toen de Horde zich eind 1241 plotseling terugtrok om zich in Mongolië te beraden over de opvolging van de onverwacht overleden Grote Khan, de heerser van het Mongoolse Rijk. De strijd om de opvolging duurde tot 1255 en daarna was het momentum verloren. Latere invallen richtten grote verwoestingen aan, maar vormden nooit meer zo'n grote bedreiging voor Europa. Er zijn dan ook wel historici die stellen dat de Mongolen alleen hun verovering van het Kievse Rijk zeker wilden stellen en geen belangstelling hadden voor Europa, onder meer omdat het zeeklimaat en de geografie van Europa met dichte bossen niet geschikt zou zijn voor de nomadische levensstijl van de Mongolen.

Het huidige Midden- en Oost-Europa kwam echter niet ongeschonden uit de strijd. In grote delen van het gebied was de bevolking op de vlucht geslagen voor rondtrekkende legers en plundersaars. Hele streken waren ontvolkt geraakt. De verschillende vorsten nodigden kolonisten uit om de leemtes op te vullen en een verdedigingslinie tegen verdere Mongoolse aanvallen te vormen. Vooral Duitsers gaven aan deze oproepen gehoor en vestigden zich bijvoorbeeld tussen de Roemenen in Transsylvanië, dat zij Siebenbürgen noemden, pal naast het koninkrijk Hongarije. De kruisvaarders van de Duitse Orde gingen na het einde van de kruistochten in het Midden-Oosten op uitnodiging van de Poolse koning de strijd aan tegen de ‘heidense’ volken in Pruisen en Lijf-land (Estland en Letland en het noorden van het huidige Polen). Het resultaat was een lappendeken aan nationaliteiten in Midden- en Oost-Europa, die door en naast elkaar waren gevestigd.

In deze periode na de ondergang van het Kievse Rijk liepen de geschiedenissen van wat later de Russen, Belarussen en Oekraïners zouden gaan heten voor het eerst uiteen. De Polen en de Litouwers profiteerden van de verwoestingen die de Mongolen hadden aangericht door het hedendaagse Belarus en Oekraïne te veroveren. Met relatief weinig moeite wisten zij een uitgestrekt grondgebied te veroveren. In 1386 werden het koninkrijk Polen en het grootvorstendom Litouwen verbonden in een personele unie, want in beide landen zat vanaf toen de Jagiellonen-dynastie op de troon. Onder de katholieke Jagiellonen werd ook de Duitse Orde, die zich meer en meer op seculiere macht was gaan richten, verdreven. Vanaf 1569 vormden Polen en Litouwen één staat: het Pools-Litouwse Gemenebest. Dat was een ware Europese grootmacht.

Ook in de eeuwen daarvoor was de macht van de Jagiellonen lange tijd groter dan die van de Rurik-dynastie die in Moskou zetelde, want verder naar het oosten, op de Russische steppe, bleven de Mongolen lange tijd heer en meester. De Gouden Horde heerste vanuit Saraj, een stad aan de Wolga ten noorden van het huidige Astrachan, over een voor nomaden verrassend centraal geregeerd rijk. In Rusland wordt deze periode aangeduid als het ‘Mongoolse juk’. De Russische vorsten van Novgorod, Pskov, Smolensk en het jonge Moskou en Tver moesten allen trouw zweren en hoge belastingen betalen aan de Grote Khan.

In de praktijk was het Mongoolse juk echter niet zo zwaar. Het duurde weliswaar jaren voordat de verwoeste steden opnieuw opgebouwd waren, maar al snel probeerden de Russische vorsten zich onder de heerschappij van de Mongolen uit te wringen. Toch was er tot 1380 sprake van een Pax Mongolica, een Mongoolse vrede die een periode van stabiliteit bracht. In dat jaar vormde de Slag op het Koelikovo-veld een omslagpunt: vorst Dimitri Donskoi van Moskou wist de Gouden Horde te verslaan. Dat luidde het begin van het einde in van de Mongoolse macht over de Russen. Het hielp enorm dat de Mongoolse greep zwakker werd door dynastieke verwickelingen.

Moskou werd de belangrijkste van de Russische vorstendommen. Het zwaartepunt van Rusland verschoof langzaam maar zeker van de zuidelijke steppen naar het bosrijke noorden. Formeel nog steeds onder Mongoolse heerschappij verdrievoudigde grootvorst Ivan III het grondgebied van het vorstendom Moskou door achtereenvolgens de rivaliserende vorstendommen Jaroslavl, Rostov, Novgorod, Tver en Vjatka te veroveren. Daarna achtte Ivan III de tijd rijp om het Mongoolse juk af te werpen en besloot hij geen tribut meer te betalen aan de Grote Khan. Een Mongoolse strafexpeditie werd in de pan gehakt en daarmee kwam er in 1480 – honderd jaar na de Slag op het Koelikovo-veld – een einde aan de Mongoolse heerschappij. Niet alleen Europa, maar ook Rusland was voortaan veilig voor de Mongolen.

STRIJD TEGEN NOMADEN

De strijd tegen nomadische stammen was echter nog niet gestreden. Het uiteenvallen van het Mongoolse Rijk maakte in Rusland de weg vrij voor de opkomst van de kanaten van Kazan, Astrakhan en de Krim. Dat waren vorstendommen van tot de islam bekeerde Turkse stammen uit Centraal-Azië, zoals de Tataren; het woord ‘kanaat’ is afgeleid van het Mongoolse *kan*, ‘heerser’. Samen met overgebleven nomadische federaties als de Nogai en de Kalmukken bleven zij de Russen het leven zuur maken met invallen en rooftochten, waarbij duizenden Russen werden weggevoerd als slaven.

De Russen zagen zichzelf als de belangrijkste verdedigingslinie tegen

de barbaarse stammen uit het oosten en ook als bastion van het christendom. De monnik Filofei van Pskov schetste in 1510 Moskou als het Derde Rome. Volgens het middeleeuwse leerstuk van de *translatio imperii* (overdracht van de macht) was Moskou voor de Orthodoxe Kerk na de val van Rome in 476 en Constantinopel in 1453 – het Tweede Rome – met terugwerkende kracht de hoofdstad van de spirituele voortzetting van het wereldse christelijke Romeinse rijk. In tegenstelling tot Rome en Constantinopel zou Moskou die rol eeuwigdurend moeten vervullen. Met een beetje fantasie kon zelfs gezegd worden dat Moskou, net als Rome en Constantinopel, op zeven heuvels gebouwd was. De eerste Russische tsaar, de beruchte Ivan IV de Verschrikkelijke, zag het als een heilige taak om het Derde Rome te verdedigen tegen de barbaren. Zijn latere opvolgers op de tsarentroon namen die missie ook uiterst serieus en ontleenden er zelfs deels hun macht aan.

Voor de Russen vormde de aanval de beste verdediging. Zij rukten onder de bescherming van nieuwgebouwde forten langzaam maar zeker op: oostwaarts door Siberië en zuidwaarts langs de oevers van de Wolga. Pas in 1555 en 1556 wist Ivan IV Kazan en Astrakhan te veroveren, waardoor de hele Wolga vrijkwam voor Russisch verkeer.

Om het belang van de verovering te benadrukken, liet hij in Moskou de beroemde Pokrovkathedraal bouwen, tot op de dag van vandaag de blikvanger aan het Rode Plein. Ivan IV was volgens de legende zo ingenomen met het resultaat dat hij de ogen van de architect liet uitsteken, zodat hij de Pokrovkathedraal nooit meer kon evenaren. De architect heeft evenwel later nog diverse gebouwen getekend, wat zonder ogen toch lastig geweest zou zijn.

De verovering van Kazan en Astrakhan had ook een religieus tintje. In de Tretjakovgalerij in Moskou hangt een icoon van vier meter breed en anderhalve meter hoog, een van de grootste in Rusland, met de ronkende titel *Gezegend zij het leger van de hemelse tsaar*. Ze toont Ivan aan het hoofd van zijn zegevierende leger, dat van een stad in vlammen – het Bijbelse Sodom – naar Jeruzalem trekt. Voor tijdgenoten was de symbolische betekenis direct duidelijk: Sodom en Jeruzalem stonden voor Kazan en Moskou.

Met de verovering van Kazan en Astrakhan was de weg vrij voor

verdere Russische expansie. De Nogai, Kalmukken en de Krim-Tataren hielden het echter nog lang uit op de Wilde Velden, het gebied dat nu ruwweg het oosten van Oekraïne beslaat. Aan die tijd heeft Oekraïne zijn naam te danken: de letterlijke vertaling is ‘grensland’. Vanuit Moskou bezien was het de plek waar de Russen stuitten op de Polen, de Litouwers en de overgebleven kanaten.

Het kanaat van de Krim-Tataren groeide uit van een relatief klein islamitisch vorstendom op de Krim tot een regionale macht van formaat. De Krim-Tataren wisten tijdens hun rooftochten regelmatig diep door te dringen op Russisch grondgebied en slaagden er tijdens een overval op Moskou in 1571 zelfs in de stad in brand te steken.

De Russen moesten zich grote moeite getroosten om zich te verdedigen tegen de invallen van de Krim-Tataren. Jaarlijks werden in de lente duizenden jongemannen opgeroepen om nieuw gestichte vestingsteden aan de zuidgrens, zoals Samara, Tsaritsyn en Saratov, te bemannen. Pogingen om bondgenootschappen te sluiten met afzonderlijke stammen of die tegen elkaar op te zetten, haalden allemaal niets uit. De Wilde Velden vormden nog eeuwenlang de Russische variant van het Amerikaanse Wilde Westen, waar avonturiers en verschoppelingen uit Rusland en Europa hun heil zochten. Niet voor niets zou je ‘grensland’ op zijn Amerikaans ook kunnen vertalen als *frontier*.

In Rusland stonden die avonturiers op de Wilde Velden bekend onder de naam ‘kozakken’, afgeleid van het Turkse woord *qozzaq*, dat ‘vrij man’ betekent. De kozakken vormden vanaf 1654 een los bondgenootschap met de Russen. Het was een moeizame relatie, want met enige regelmaat kwamen de kozakken – al dan niet aangemoedigd door vreemde mogendheden – in opstand. Maar in oorlogstijd kon de Russische tsaar meestal op hen rekenen als gevreesde cavalerie-eenheden. Ook gingen de kozakken regelmatig de strijd aan met de Krim-Tataren. Die werden op hun beurt gesteund door hun geloofsgenoten in het Ottomaanse Rijk, die de Zwarte Zee als een binnenzee beschouwden en in de Krim-Tataren een mooie barrière tussen de Russen en de Zwarte Zee zagen.

Pas in 1774 wist tsarina Catharina II de Krim-Tataren te onderwerpen en in 1783 werd de Krim definitief geannexeerd. Vanaf dat moment reikte het Russische Rijk weer, net als het Kievse Rijk, van de

Witte Zee in het noorden tot de Zwarte Zee in het zuiden. De Russen hoefden zich niet langer zorgen te maken over invallen van nomadische stammen en de weg was vrij voor de definitieve kolonisatie van het ‘grensland’ Oekraïne.

De voortdurende strijd tegen de nomadische stammen op de steppe had wel diepe sporen nagelaten in de Russische geest. Onzekerheid vormt sindsdien een centraal element van de Russische mentaliteit. Aan de ene kant heerst er onzekerheid over het levensonderhoud, vanwege het koude klimaat en de lage opbrengsten van het land. Aan de andere kant heerst er onzekerheid vanwege de vele gewelddadige invallen van nomadische stammen door de eeuwen heen, van de Mongolen in de middeleeuwen tot aan de Krim-Tataren in de vroegmoderne tijd.

VERSTERKING VAN HET TSARISTISCH GEZAG

Alleen een sterk centraal gezag kon veiligheid en geborgenheid bieden. Tirannie en geweld nam de gewone Rus daarbij noodgedwongen op de koop toe. Het centrale gezag kende in Rusland oorspronkelijk een religieuze legitimatie. Vanaf de zestiende eeuw regeerden de Russische tsaren als vertegenwoordiger van God op aarde (en sommige tsaren claimden zelfs een goddelijke status). De eerste tsaren van de Rurik-dynastie verenigden in samenwerking met de Orthodoxe Kerk elementen van de Byzantijnse keizers, de Mongoolse kans en christelijke koningen met eigen tradities als het orthodoxe geloof en Kiev-Roes als de basis daarvan. De doctrine van het Derde Rome en de heilige missie die daarmee samenhang, speelden daarbij een belangrijke rol.

De Russische tsaren vormden in de ogen van de Orthodoxe Kerk na de val van Kiev-Roes in 1240, en zeker na de val van Constantinopel in 1453, de enige echte verdedigers van het ware orthodoxe christelijke geloof. Orthodoxe priesters stonden daarom volledig achter de strijd tegen de nomadische barbaren uit het oosten en het vergaren van Russisch gebied. Zij vormden daarmee een belangrijke maatschappelijke steunpilaar voor de macht van de tsaren. Tegelijkertijd aarzelden de tsaren om de Orthodoxe Kerk volledig te omarmen. Zij wilden zich

niet volledig onderwerpen aan haar morele autoriteit en voelden er in een tijd dat Kazan en Astrakhan nog niet waren veroverd ook niets voor om al te enthousiaste plannen van de Orthodoxe Kerk, zoals de herovering van Constantinopel, uit te voeren.

Er bleef op die manier altijd spanning tussen kerk en staat bestaan. Opeenvolgende tsaren zochten daarom ook naar seculiere manieren om hun macht te legitimeren en naar zich toe te trekken. Tegen het einde van zijn heerschappij nam Ivan IV toevlucht tot een zeer drastische methode. Hij deelde Rusland in tweeën: een deel voor de *bojaren*, de Russische adel, en een deel onder zijn eigen directe bestuur, dat *opritsjnina* werd genoemd (*opritsj* betekent ‘apart’). Zo moest duidelijk worden wie aan zijn kant stond en wie niet: Ivans persoonlijke lijfwacht kreeg de vrije hand om met tegenstanders af te rekenen.

Gehuld in zwarte gewaden reden deze *opritsjniki* rond met hondenkoppen aan hun zadel gebonden, als symbool van de speurtocht naar verraders. Uit deze tijd stammen de verhalen over mensen die tijdens de heerschappij van Ivan de Verschrikkelijke werden gevierendeeld, levend gekookt, gespietst, gevild, geroosterd of in ijswakken werden gedompeld (of een combinatie hiervan). De *opritsjnina* was desastreus voor Rusland, dat verzwakt werd door het grootschalige geweld. Juist in deze periode slaagden de Krim-Tataren er bijvoorbeeld in om Moskou in de as te leggen.

Toen Ivan IV zijn besluit uiteindelijk teruggedraaide, was het kwaad al geschied. Als kers op de taart draaide de tsaar ook hoogstpersoonlijk het dynastieke element van het tsaardom de nek om door in een vlag van verstandsverbijstering zijn oudste zoon dood te slaan. Nadat Ivan zelf in 1584 ook het tijdige voor het eeuwige had verruild, nam zijn geestelijk minder begaafde jongere zoon Fjodor de Bellenrinkelaar plaats op de tsarentroon. Na de dood van Fjodor scheerde Rusland echter langs de rand van de afgrond in een periode die nog steeds bekendstaat als de Tijd der Troebelen (1604-1613).

Die begon met de dood van tsaar Fjodor – de laatste uit de Rurik-dynastie. Nadat hij kinderloos stierf, ontstond er een langdurige strijd om zijn opvolging. Fjodors regent Boris Godoenov nam in eerste instantie de macht over, maar andere bojaren waren het daarmee oneens. Zij verspreidden het gerucht dat de in 1591 vermoorde broer van Fjodor,